

ПОЛІТИКА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ВОЇНІВ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ (1945-1950 рр.)

Окреслені деякі аспекти політики державних органів влади щодо працевлаштування демобілізованих воїнів Радянської армії та визначено їх вплив на процес соціальної реадaptaції колишніх воїнів.

Ключові слова: реадaptaція, демобілізація, відбудова, працевлаштування, допомога.

Очерчены некоторые аспекты политики государственных органов власти по трудоустройству демобилизованных воинов Советской армии и определено их влияние на процесс социальной реадaptaции бывших воинов.

Ключевые слова: реадaptaция, демобилизация, восстановление, трудоустройство, помощь.

The article outlines some aspects of the government authorities on employment of demobilized soldiers of the Soviet army and determined their impact on the process of social readaptation of former soldiers.

Key words: readaptation, demobilization, reconstruction, employment assistance.

Велика Вітчизняна війна стала причиною кардинальних змін у радянському суспільстві, поділивши його на довоєнне, воєнне та повоєнне.

Досліджуючи багатоаспектні процеси, які відбувалися в суспільстві повоєнного періоду, значний інтерес викликають питання соціальної адаптації та реадaptaції різних категорій населення, серед яких значно виокремилась така група, як демобілізовані воїни Радянської армії. Після закінчення війни, основними факторами, що характеризували потреби фронтників було облаштування та налагодження повсякденного буття. Важливо зазначити, що для тих, хто повернувся з фронту, саме працевлаштування було чи не найголовнішим чинником у складному процесі їх соціальної реадaptaції, адже почуття «потрібності» відіграло важливу роль у зміцненні морального духу колишніх бійців. Мільйони працездатних людей, що поверталися до країни, воліли знайти гідне місце у суспільстві й активно включалися у відбудовчі процеси країни. Таким чином, перед державними органами влади постали важливі завдання, які передбачали вирішення низки питань, пов'язаних із прийомом,

обліком, матеріально-побутовим і трудовим облаштуванням демобілізованих воїнів.

У радянській історіографії питання працевлаштування демобілізованих воїнів Радянської армії розглядали у своїх працях такі науковці, як: М. О. Буцько, М. І. Лаврінович [1], П. І. Денисенко [2], Г. І. Терещенко [3], В. І. Юрчук, І. П. Кожукало [4]. Названі автори передусім розглядали організаторську діяльність органів державної влади у різних напрямках відбудовчого періоду. У пострадянський період, дане питання розглядали В. М. Даниленко, І. М. Романюк [5], Т. В. Вронська [6], Л. В. Ковпак [7], в працях яких відбувається зміна кута зору на соціальні процеси повоєнного періоду та чітко просліджується домінування в них «людського фактору». Важливими в означеному напрямі досліджень є праці М. В. Ковалю [8; 9], який торкався багатьох аспектів соціальної політики органів державної влади щодо різних категорій населення України повоєнного періоду, як в радянські часи, так і в добу сучасної історичної науки.

Метою дослідження в запропонованій статті є аналіз заходів, проведених державними органами влади у напрямі працев-

лаштування демобілізованих воїнів Радянської армії та визначення ролі таких заходів у процесі соціальної реадaptaції фронтовиків у повоєнний період.

Масова демобілізація воїнів Радянської армії проходила кількома чергами і тривала майже 3 роки. Звільнення з армії першої черги, тринадцяти старших вікових груп, було передбачено Законом про демобілізацію, ухваленим Верховною Радою СРСР 23 червня 1945 р. Друга хвиля демобілізації почалася у вересні 1945 р. і торкнулася десяти наступних вікових категорій рядового та сержантського складу, а також військовослужбовців, що мали повну вищу та середню технічну освіту, вчителів шкіл та викладачів вищих навчальних закладів, бувших студентів. Третя черга проходила в травні-вересні 1946 р. [10, с. 10].

Розглядати соціальну політику органів державної влади у напрямі працевлаштування демобілізованих воїнів слід з різних боків. Так, для самих фронтовиків процес працевлаштування був важливим фактором соціальної реадaptaції, але можемо також стверджувати, що в більшій мірі він був направлений на інтереси держави. Щент зруйновані галузі промислового та сільського господарства республіки вимагали робочої сили для їх відновлення, а іноді й створення наново.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни, державними органами та партійними організаціями була накреслена програма повоєнного економічного будівництва. Так, 18 березня 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Радянського Союзу на 1946-1950 рр. Основне господарсько-політичне завдання цього плану полягало в тому, щоб відбудувати промисловість і сільське господарство, довести їх до довоєнного рівня і згодом перевершити цей рівень у значних розмірах. В умовах повоєнної відбудови, особливо важка промисловість відчувала гостру нестачу кваліфікованої робочої сили, тому перед системою державних трудових резервів постала проблема чіткого розподілу трудових ресурсів країни. Підготовка кваліфікованих робітників стала основним питанням всієї програми підготовки робочої сили у повоєнний період [3, с. 87].

Враховуючи вказане, зазначимо, що демобілізація воїнів з лав Радянської армії мала важливе значення для післявоєнної відбудови та розвитку народного господарства держави, а також передбачала досягнення передусім довоєнної чисельності робітників та інших категорій виробничого персоналу. Швидко оновлення їх рядів мало здійснитися шляхом працевлаштування саме таких значних контингентів, як демобілізовані воїни [11, с. 101].

У цей період Радянським урядом було прийнято цілий ряд рішень, спрямованих на подальший розвиток й удосконалення системи трудових резервів. У травні 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР Головне управління трудових резервів і комітет обліку і розподілу робочої сили були перетворені на Міністерство трудових резервів [3, с. 88].

Демобілізація воїнів з лав Радянської армії відіграла також важливу роль в укріпленні партійних організацій республіки, областей, міст та районів. Мільйони загартованих у боях комуністів повернулися до мирної праці на заводи та фабрики, на будівництво, в радгоспи та очолили боротьбу за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки. Так, протягом 1945-1948 рр. в партійні організації України влилося з рядів армії більш ніж 460 тис. членів та кандидатів партії, що складало дві третини складу комуністів республіки [11, с. 281].

Вирішуючи завдання посилення партійно-організаційної та політичної роботи, ЦК ВКП(б) прийняв ряд постанов, направлених на укріплення складу своїх організацій і виховання членів партії. Спеціально були виокремлені питання вдосконалення ідейно-політичного виховання комуністів, підкреслювалася необхідність покращення масово-політичної роботи серед населення, і особливо серед демобілізованих воїнів. Так, в перші повоєнні роки була оновлена та покращена система партійної просвіти: школи політграмоти, гуртки з історії партії, політичної економіки, філософії, обласні, крайові та республіканські партійні школи, університети марксизму-ленінізму. З метою покращення якості теоретичної підготовки партійних кадрів при ЦК партії була створена Академія суспільних наук [11, с. 282].

Центральний Комітет партії приділяв особливу увагу справі організованого працевлаштування демобілізованих воїнів. У даному напрямі працювали обласні, міські й районні комісії з прийому та працевлаштування демобілізованих. Повернення їх на виробництво в цілому зняло гостру нестачу робочої сили, а також сприяло покращенню діяльності трудових колективів. На промислових підприємствах покращилася трудова дисципліна, збільшилася кількість кадрових робітників [4, с. 44].

Так, станом на 01 січня 1946 р., у Вінницьку область повернулося 88 141 особа демобілізованих, з яких у галузях промисловості було працевлаштовано – 4 323 особи, транспорту – 1 304 особи, сільського господарства – 72 969 осіб. У партійних організаціях працювали – 153 особи, радянсько-адміністративних – 1 802 особи, комсомольських – 176 осіб, у галузях науки і культури – 947 осіб, в інших організаціях – 6 467 осіб. У Ворошиловградську область повернулося 50 357 демобілізованих, з яких у галузях промисловості було працевлаштовано – 20 014 осіб, транспорту – 1 479 осіб, сільського господарства – 19 751 особу. У партійних організаціях працювали – 215 осіб, радянсько-адміністративних – 647 осіб, комсомольських – 138 осіб, у галузях науки і культури – 299 осіб, в інших організаціях – 7 814 осіб. За даними архівних джерел у Київську область повернулося 99 079 демобілізованих, з яких, у різних галузях промисловості було працевлаштовано – 8 176 осіб, транспорту – 1 754 особи, сільського господарства – 78 885 осіб з числа демобілізованих воїнів. У партійних організаціях працювали – 146 осіб, радянсько-адміністративних – 1 480 осіб, комсомольських – 284 особи. В галузях науки і культури працювало 1 114 осіб, в інших організаціях – 7 240 осіб. У Сталінській області на обліку перебувало 71 973 особи. У галузях промисловості було працевлаштовано – 31 383 особи, транспорту – 3 986 осіб, сільського господарства – 19 411 осіб. У партійних організаціях працювали – 212 осіб, радянсько-адміністративних – 1 319 осіб, комсомольських – 98 осіб, у галузях науки і культури – 1 141 особа, в інших організаціях – 14 425 осіб. Із загальної кількості демобілізованих – 88 847 осіб, які повернулися в Харківську область, у галузях

промисловості було працевлаштовано – 24 500 осіб, транспорту – 1 045 осіб, сільського господарства – 37 851 особу. У партійних організаціях працювали – 98 осіб, радянсько-адміністративних – 3 672 особи, комсомольських – 152 особи, в галузях науки і культури – 715 осіб, в інших організаціях – 20 814 осіб. На обліку в Чернігівській області перебувало 53 037 демобілізованих, з яких у галузях промисловості було працевлаштовано – 4 186 осіб, транспорту – 1 153 особи, сільського господарства – 39 746 осіб. У партійних організаціях працювали – 59 осіб, радянсько-адміністративних – 2 036 осіб, комсомольських – 40 осіб, у галузях науки і культури – 986 осіб, в інших організаціях – 4 831 особа [17, арк. 14].

Надаючи виняткового значення питанню працевлаштування фронтовиків та готуючись до прийому демобілізованих 3-ї та 4-ї черги, міськкоми, райкоми КП(б)У, первинні партійні організації, виконкоми міських і районних Рад депутатів трудящих були зобов'язані організувати на усіх залізничних вузлах і станціях зустрічі трудівників з захисниками Батьківщини, а також широко розгорнути політичну роботу серед демобілізованих бійців та офіцерів Радянської армії, притягуючи їх до активного суспільно-політичного та виробничого життя, з метою надання позитивного прикладу трудівникам четвертої п'ятирічки [17, арк. 43]. На станціях, вокзалах та при райвійськкоматах були підготовлені пункти прийому, які художньо оформлювалися, забезпечувалися газетами, журналами, пересувними бібліотеками. Для роботи на таких пунктах були виділені спеціально підготовлені агітатори та лектори. Також були вжиті заходи щодо покращення трудового й матеріально-побутового забезпечення фронтовиків [16, арк. 258]. Так, станом на 1 грудня 1946 р., в Дніпропетровську область по демобілізації усього прибуло 119 259 осіб, з яких було працевлаштовано в партійні організації – 909 осіб, радянсько-адміністративні – 5 528 осіб, комсомольські – 398 осіб, у галузі промисловості – 34 130 осіб, транспорту – 5 952 особи, сільського господарства – 54 113 осіб, у сфері науки та культури – 1 871 особу, в інші організації – 9 410 осіб. Із визначеної кількості навчалися на курсах – 2 202 особи, в навчальних закладах – 801 [16, арк. 260]. У Нікополі,

станом на 25 листопада 1946 р., з 4 270 демобілізованих було працевлаштовано 4 265 осіб. У Кривому Розі, на 1 грудня 1946 р., з 9 685 осіб, було працевлаштовано 9 561. За даними по Дніпродзержинську, з 5 425 демобілізованих, було працевлаштовано 5 286 осіб [16, арк. 258]. У Кам'янець-Подільську область, станом на 1 грудня 1946 р., по демобілізації усього прибуло 93 545 осіб, з яких було працевлаштовано в партійні організації – 443 особи, радянсько-адміністративні – 2 819 осіб, комсомольські – 295 осіб, у галузі промисловості – 4 039 осіб, сільського господарства – 74 454 особи, транспорту – 2 221 особу, у сфері науки та культури – 921 особу, в інші організації – 5 762 особи. Також навчалися на курсах – 430 осіб, у навчальних закладах – 276 [16, арк. 251].

Як правило, колишні воїни демонстрували відмінний приклад роботи. Наприклад, у Запоріжжі, фронтовики М. Є. Корінь й І. В. Лазар, які працювали на заводі «Комунар» слюсарями складального цеху неодноразово виконували норму на 280-300 %. На заводі № 478, демобілізований Г. А. Карета, який працював шліфувальником, систематично виконував норму на 400 %, робітник М. А. Мединцев – на 300 % [16, арк. 91]. У Олександрійському районі Кіровоградської області, електрозварник заводу гірничого обладнання М. М. Жосан перевищував норму на 125 %, слюсар А. Ф. Кузнецов – на 160 % [16, арк. 99]. Наведені приклади були надзвичайно важливими, особливо в роки відбудовчого періоду, а також мали позитивний вплив на морально-психологічний стан фронтовиків, надаючи їм почуття реалізованості та самовпевненості.

Величезних людських і матеріальних втрат в роки війни зазнало село. Було пограбовано сільськогосподарську техніку, знищено майже всі машинно-тракторні станції. Парк тракторів і комбайнів скоротився приблизно наполовину, вантажних автомобілів – більш як у 6 разів. Зменшилися посівні площі та поголів'я худоби, знизилася продуктивність тваринництва і врожайність сільськогосподарських культур. У 1945 р. посівні площі в колгоспах Української РСР становили 63 % довоєнної норми, а в радгоспах – 32,5 % [13, с. 58]. Так як більшість демобілізованих

активно включалися у відбудовчі процеси, це дозволило, не зважаючи на пізню весну, провести посівну кампанію у 1945 р. План сівби ранніх культур був виконаний на 107,2 %, соняшнику на 108,5 %. Були перевиконані плани сівби цукрового буряку, кукурудзи та інших сільськогосподарських культур. У 1945 р. по Україні було освоєно 76 % довоєнних посівних площ, а посівна площа зернових досягала 84 % довоєнного рівня, соняшнику – 125 %, проса – 121 % [14, с. 218].

Відповідно до п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства, затвердженого Верховною Радою СРСР у березні 1946 р., необхідно було досягти, і навіть перевищити довоєнний рівень розвитку промисловості і сільського господарства. Передбачалося відновити народне господарство менше ніж за п'ять років, часто нехтуючи можливостями людей, їх інтересами і здоров'ям. Було заплановано відновлення розорених районів, підвищення врожайності і збільшення валового збору сільськогосподарських продуктів, підвищення продуктивності праці на 36 %. Виробництво сільськогосподарської продукції в країні мало збільшитися порівняно з 1940 р. на 27 %. На основі контрольних показників, визначених для України союзним урядом, у серпні 1946 р. в республіці був прийнятий «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр.», яким передбачалося досягти довоєнного розміру посівних площ, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, підвищити урожайність культур, відновити поголів'я худоби [15, с. 319-320]. У 1946 р., в умовах нестачі техніки, робочих рук та тягової сили Україна повинна була збільшити посівні площі, порівняно з 1945 р., майже на 2 млн. га [15, с. 373]. Тому, демобілізація з лав Радянської армії відіграла важливу роль у відбудовчих процесах країни. На повернення фронтовиків особливо чекали жителі села, де ситуація значно ускладнювалася тим, що основною робочою силою були жінки, люди похилого віку та підлітки.

Повернувшись із фронту, колишні воїни, разом з іншою частиною населення, приступили до збиральної то осінньої посівної

кампаній. Більшість із них навіть не використовували належну відпустку, а йшли відразу працювати. Так, демобілізований І. Г. Босов, який до мобілізації в армію працював в колгоспі «Зоря» Осипенківського району Запорізької області, на другий день після прибуття був обраний правлінням колгоспу бригадиром рільничої бригади. Замість робочого плану по збору врожаю у 15-ти денний термін, він уклався у 12 робочих днів. Демобілізований Ф. М. Сулов, який до війни працював трактористом в колгоспі ім. Шевченка, Старо-Петровської сільради, був назначений головою колгоспу. Під його керівництвом успішно була проведена збиральна кампанія й осіння сівба [16, арк. 91]. Демобілізовані Т. Р. Чечотка з Олександрійського району Кіровоградської області, виконав норму по збору врожаю на 200 %, І. П. Новік – на 250 %, І. Амуров – на 150-160 %. Фронтвик Я. Н. Баклан, який працював у Велико-Вісковському районі трактористом виробив 282 га проти 161 га, що складало 175 % річного плану [16, арк. 99]. Демобілізований Карман, який прибув в колгосп с. Шляхова, Джулинського району Вінницької області в травні 1946 р., на другий день вийшов на роботу та за короткий термін, до початку збиральної кампанії, особисто відремонтував 2 колгоспні автомашини [16, арк. 61]. Більшість із колишніх воїнів демонстрували приклади високої продуктивності праці в сільському господарстві. Такі приклади активної трудової діяльності з боку демобілізованих були дуже важливими у відбудовчих процесах повоєнного часу. Адже відновлення сільськогосподарського потенціалу українського села мало величезне господарське значення. Від цього значною мірою залежали темпи відродження промисловості та налагодження побуту населення [15, с. 318]. У більшості випадків така діяльність проходила в обстановці патріотичного та емоційного піднесення духу, переважно на добровільній основі. Хоча до кінця 1946 р. в Україну повернулося 1,8 млн. колишніх воїнів Радянської армії, робочої сили на селі не вистачало, адже серед демобілізованих було багато інвалідів [15, с. 375].

Процес працевлаштування демобілізованих воїнів Радянської армії значно ускладнювався внаслідок повоєнної розрухи в країні,

формального відношення до організаційних питань відповідальних органів. Так, у деяких районах Вінницької та Житомирської областей існували певні проблеми з працевлаштуванням фронтвиків, причинами яких були відсутність єдиної комісії з працевлаштування демобілізованих, несвоєчасний облік та відсутність відповідних документів, пропозиції посад невідповідних спеціалізації, що ставало на перешкоді влаштуванню на роботу. У деяких районах Київської, Полтавської та Кіровоградської областей керівники підприємств, установ та організацій не приділяли достатньої уваги працевлаштуванню фронтвиків, на підприємствах не були створені відповідні умови [18, арк. 226]. Частими були випадки, коли демобілізовані ухилялися від запропонованих їм посад та займалися спекуляцією, жебрацтвом та бродяжництвом.

Загалом, протягом 1945-1948 років на Україну повернулося близько 2,2 млн. демобілізованих воїнів. Як бачимо, значна частина з них були працевлаштовані у галузях промисловості та сільського господарства. З усієї кількості демобілізованих, за період 1945-1948 рр., у промисловій галузі УРСР було направлено 350 тис. осіб, а в галузі транспорту – близько 100 тисяч. У визначений період в сільське господарство України повернулося близько 1,3 млн. солдатів і офіцерів, що в значній мірі полегшило розв'язання проблеми кадрів [12, с. 76].

Після 1947 р. і до середини 50-х років надходження демобілізованих з армії в народне господарство було не настільки вагомим. Дане джерело поповнення робітничих кадрів та інших соціальних груп трудівників мало особливе значення в періоди масової демобілізації й зменшення чисельності Збройних сил країни [11, с. 102].

Отже, вивчаючи окремі аспекти соціальної реадaptaції демобілізованих воїнів Радянської армії, зазначимо, що їх працевлаштування було складним та різнобічним процесом повоєнного періоду, як для самих фронтвиків, так і для державних органів влади, перед якими постали важливі питання швидкого відновлення зруйнованого господарства республіки. У результаті проведеної радянськими та партійними органами влади значної роботи в даному напрямі, більшість колишніх воїнів були досить швидко притягнуті до політичної та суспільно-господарчої діяльності, а також змогли налагодити свій побут у повоєнному середовищі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буцько М. О. Відродження колгоспного села (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни) / М. О. Буцько, М. І. Лавринович. – К. : Вид-во Київського університету, 1968. – 168 с.
2. Денисенко П. І. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943-1945 рр.) / П. І. Денисенко – К. : Політвидав України, 1968. – 176 с.
3. Терещенко Г. І. Організаторська діяльність Комуністичної партії по підготовці робітничих кадрів на Україні / Г. І. Терещенко. – К., 1974. – 159 с.
4. Юрчук В. И. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946-1950 гг.) / В. И. Юрчук, И. П. Кожукало. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 365 с.
5. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2 кн, 3 част. / відп. ред. В. М. Даниленко. – Кн. 1, ч. 1-2. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с. – (Серія «З історії повсякденного життя в Україні»).
6. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення України (1943-1945) / Т. В. Вронська. – К., 1995. – 83 с.
7. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Л. В. Ковпак. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.
8. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К., 1977. – 136 с.
9. Коваль М. В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.
10. Донченко В. Н. Демобилизация советской армии и решение проблемы кадров в первые послевоенные годы // История СССР. – 1970. – № 3. – С. 97-102.
11. История советского рабочего класса: в 6 т. / [гл. редкол. С. С. Хромов (гл. ред.), А. В. Митрофанова, Г. А. Трукан и др.]. – М. : Наука, 1984 – . – Т. 4: Рабочий класс СССР в годы упрочения и развития социалистического общества 1945-1960 гг. / [В. Б. Тельпуховский (отв. ред.), В. В. Алексеев, В. А. Кадейкин и др.]. – 1987. – 519 с.
12. Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945-1952 рр.) / В. Юрчук. – К. : Політвидав України, 1965. – С. 216.
13. Баран В. К. Україна: Новітня історія (1945-1991 рр.) / В. К. Баран – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003 – 670 с.
14. Українська РСР в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. : в 3 т. – Т. 3 Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1969. – 455 с.
15. Історія українського селянства. Нариси в 2 т. / голова ред. ради В. М. Литвин. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 655 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань і організацій України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 83, спр. 90 Справки и переписка по вопросам трудоустройства и материального обеспечения инвалидов Отечественной войны, состояния политработы среди демобилизованных учета военнообязанных (9 апреля 1946 г. – 23 декабря 1946 г.). – 26 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 83, спр. 71 Информации, справки, переписка по вопросам выполнения закона о демобилизации, трудоустройстве инвалидов Отечественной войны (27 апреля 1945 г. – 17 марта 1947 г.). – 190 арк.
18. Держархів Черкаської обл., ф. Р-121, оп. 1, спр. 292 Протоколи засідань міськвиконкому м. Черкаси (1946 р.). – 278 арк.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г. В. Боряк**; д.і.н., професор **Ю. В. Котляр**.